

La Colònia Pons de Puig-reig. Art i arquitectura anònima

La colònia Pons de Puig-reig (Berguedà)¹ es una colònia tèxtil amb una llarga història i un valor patrimonial indiscutible, com reconeix la recent declaració, l'abril de 2017, de bé cultural d'interès nacional (BCIN), com a conjunt històric, per part del govern de Catalunya. Del centenar de colònies tèxtils existents a Catalunya aquesta màxima categoria només s'ha reconegut a la colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló), la colònia Borgonya (Sant Vicenç de Torelló) i, ara, a la colònia Pons.

Ben poca cosa sabem dels arquitectes i artistes que van treballar pels Pons en la construcció i decoració d'aquest conjunt tan significatiu del patrimoni industrial. Pocs noms per una obra tant gran, i variada. Només coneixem amb certesa els noms del mestre d'obra, Francesc Joan Canals, que s'encarregà de la construcció de la fàbrica i dels habitatges obrers; el de l'arquitecte de l'església, Josep Torras Argullol, i algun nom més, com per exemple el pintor manresà Francesc Morell Cornet. Van treballar també per la família Pons, això sí en altres projectes, Josep Fontseré Mestres, responsable del disseny del parc de la Ciutadella i de les obres d'adaptació de Torre Melina i dels seus jardins, a les Corts, i Alexandre Soler i March, l'arquitecte modernista que va dissenyar la casa d'Heribert Pons a la Rambla de Catalunya de Barcelona, per exemple. La hipòtesi que defensem en aquesta comunicació és la participació d'aquests últims també a cal Pons.

El context històric de la fundació

La família Pons,² originària de Manresa, va adquirir la finca de cal Garrigal l'any 1875, per recomanació de Teodoro Prat, el fabricant sallentí que també havia optat per instal·lar-se a Puig-reig i que el 1874 ja demanava permís d'aprofitament de l'aigua del Llobregat. Ambdues famílies feia temps que treballaven, associades amb altres fabricants, a Sallent, i un cop finalitzada

Rosa Serra i Rotés,
historiadora i
vicepresidenta de
l'Àmbit de Recerques
del Berguedà

la Tercera Guerra Carlina i pacificada per tant la zona berguedana posen en marxa el projecte que de ben segur tenien avançat. Tomàs Viladomiu Bertran, sallentí, havia obert camí el 1868 quan va comprar els terrenys per construir la seva colònia al terme municipal de Gironella. Els Pons es van haver d'esperar perquè, com que s'havien negat a pagar les contribucions que els carlins els exigien, no havien pogut pujar a Puig-reig i avaluar la compra. Quan Lluís Gonzaga Pons i Enrich, fill de Josep Pons i Enrich, va visitar la finca de cal Garrigal va tenir un disgust; era erma i pobra de conreus –per això el nom– i semblava que el gran avantatge, el bon salt d'aigua que s'hi podia obtenir, no compensava. Així ho manifesta en una carta, en què dona molta informació:

"...si bien la guerra civil estaba ya concluida en el Norte y cuasi en toda España, en Catalunya aun había no solo las partidas de Tristan, Saballs y algunos otros sino también que también algunas partidas llegadas de otras regiones y nosotros no habíamos pagado las contribuciones que ellos pedían, encargamos al amigo y poco pariente Sr. José Muntada que fuera a Puigreig a inspeccionar el salto y habiéndose dicho que solo era muy bueno y tierras de garriga quiere decir malas para sembrar grano sino de poco coste la construcción de la presa y canal le hicimos poderes para que comprara haciendo la escritura a nombre de Ignacio y Luis Pons y Enrich por partes iguales como así se verificó, y tan pronto no hubo carlistas en campaña con el Sr. Prat, Muntada y nuestros primos

José Torra y Ignacio Sostres subimos a Puigreig y al estar en los terrenos comprados para la construcción de la fábrica y ver el país tan solitario y las tierras poco buenas para el cultivo pues la finca de las tierras nos vendieron para construir la fábrica llamaban 'Can Garrigal' y tierras de garriga quiere decir malas para sembrar grano, no pudimos por menos que decir a los Srs. Prat y Muntada que nos sabía mal no haber estado a verlo antes de su compra pues no lo habríamos comprado".³

La finca fou transformada ràpidament en un conjunt industrial i residencial de primer nivell. La transformació fou tan espectacular que l'any 1908 cal Pons fou escollida com un dels llocs emblemàtics de la visita que el rei Alfons XIII realitzà a la conca del Llobregat. La totalitat de les colònies industrials del Llobregat ja estaven en ple funcionament, però poques podien acollir, amb prou solemnitat i magnificència, complint amb els requisits del protocol de l'època, la màxima autoritat de l'Estat espanyol.

A cal Pons, el rei i la seva comitiva hi van arribar el 30 d'octubre amb tren, utilitzant el vagó privat dels Pons, accionistes de la companyia ferroviària. Visitaren la colònia, es passejaren pels jardins, assistiren a un solemne *Te Deum* a l'església i dinaren, juntament amb els 150 convidats, a la torre nova. Aquest fou també l'escenari que acollí la segona vista reial, el 1916, la de la infanta Isabel de Borbó i tots els personatges institucionals que van visitar la colònia al llarg de molt temps.

Són anècdotes que ens ajuden a entendre la importància de la colònia en els primers anys de vida, i també la personalitat d'un home que transformà cal Garrigal en una colònia tèxtil emblemàtica, Lluís Gonzaga Pons i Enrich (Manresa, 2 de febrer de 1844 - Barcelona, 1921). El fundador de la colònia havia estat el seu pare, Josep Pons i Enrich (Manresa 1811 - Barcelona 1893), un industrial manresà que, després d'una llarga experiència en el sector cotoner a la ciutat de Manresa i a Sallent, associat amb altres fabricants optà per crear una societat anònima familiar i aprofitar, tot adoptant el model de colònia, l'aigua del Llobregat al pas per Puig-reig. Fou industrial, inversor i promotor de grans projectes, mecenes, amic de polítics i polític, característiques de la seva personalitat que també heretà el seu fill Lluís,⁴ que fou l'impulsor de les obres més emblemàtiques de la colònia i un dels destacats polítics de la Restauració a la comarques del Bages i del Berguedà, així com el paradigma d'industrial paternalista. Un perfil

que accentuà quan es posà al capdavant de l'empresa i de la família arran de la mort del germà, Ignasi, el 5 de febrer de 1896.

Un conjunt excepcional

La colònia Pons es va construir a la finca de cal Garrigal de Puig-reig adquirida per la família Pons el 1875, i ampliada posteriorment amb diferents incorporacions fins al 1895. En aquests terrenys es va dissenyar un gran conjunt industrial que aplega les construccions destinades a la captació d'aigua (resclosa i canal), edificis tèxtils (fàbrica i magatzems) industrials, la colònia obrera amb els edificis de serveis bàsics, i el gran espai simbòlic del bosquet i del jardí, amb les dues torres dels propietaris, la del director, l'església i la cripta, l'edifici annex amb les escoles, residències de noies treballadores, rectoria i convent de monges, i el teatre. El conjunt incloïa camps de secà, horts, galliners i conillers, una zona esportiva i un bosc d'alzines centenàries, tot envoltat per una muralla que en determinats punts assolia l'alçada de dos metres, amb tres portals per permetien l'entrada de carros (portal de la fàbrica, portal de les Abelles i portal de cal Biel) i dues portes (la porta del camí de l'estació del tren i la porta de la resclosa) i que fou ensorrada testimonialment durant la Guerra Civil.

L'espai industrial

Les obres de construcció de la fàbrica de pisos de cal Pons s'iniciaren, juntament amb les de la resclosa, el canal i la turbina, el 1875. Els Pons encomanaren a Francesc Joan Canals Parera, mestre d'obres⁵ i agrimensor⁶ instal·lat a Berga, la direcció d'obra de la fàbrica i els habitatges dels treballadors atesa la seva experiència en la construcció d'aquest tipus d'instal·lacions a altres llocs del Berguedà. Hem pogut documentar que va treballar, per exemple, a les colònies de cal Prat, cal Casas i posteriorment a cal Marsal i a cal Riera, de Puig-reig, i també a Viladomiu Vell i a Berga, on havia monopolitzat gairebé les obres de construcció d'habitatges, petits edificis industrials (reformes de molins i fàbriques) i obres públiques com l'empedrat

de carrers i places, alineaments de cases i xarxa de clavegueram; fins i tot havia dibuixat el primer projecte del casino de Berga, el 1902. Com a agrimensor va treballar en el peritatge d'immobles, propietats desamortitzades que es posaven a la venda en subhasta pública.⁷

Els mestres d'obra eren els tècnics de la construcció amb un ofici après des de la tradició i des de la formació, enmig de constructors i paletes, enginyers i arquitectes. De ben segur que treballaven amb plànols fets per arquitectes del país o plànols procedents d'Anglaterra, també fets per ells mateixos, que partien d'un clar sentit pràctic, que era el que imposava el sistema productiu: filatura, teixit i acabats de cotó, i per tant també i molt especialment la maquinària i sobretot la distribució adequada de l'energia.

El salt d'aigua de cal Pons és força considerable (13,78 m); autoritzat pel governador civil el 20 de gener de 1876, permetia utilitzar 4.620 l/seg. La fàbrica estava dotada de dues turbines Francis de 160 CV cada una, que rebien el suport d'una màquina de vapor de 100 CV que funcionava en les temporades d'estiatge.

A cal Pons es va construir una fàbrica de pisos, paral·lela al riu. Amb parets laterals gruixudes fetes amb la pedra de la mateixa pedrera d'on va sortir la de la resclosa i el canal, que marquen les façanes laterals i l'amplada de l'edifici, 21 metres. A cadascun dels pisos, les quadres s'aguanten gràcies a dues fileres de columnes de ferro colat, paral·leles als murs laterals, i situades a 4 m de distància l'una de l'altra, que divideixen la quadra en tres espais de 7 metres; les columnes, simples i de secció circular, rematades amb capitell que facilita l'encaix de les bigues i reparteix les càrregues de les jàsseres. Els sostres són fets amb dobles revoltos entre bigues, tècnica tradicional de l'arquitectura catalana. A l'últim pis, sota coberta, les columnes de ferro són substituïdes per dos pilars d'obra sobre els quals reposen les imponents encavallades de fusta que sostenen la coberta. L'amplada del mur de pedra, ben treballada a les cantonades, al sòcol, i els murs arrebossats als pisos superiors, permeten obrir dobles i grans finestres.

Amb poques variants, la fàbrica de cal Pons segueix la mateixa tipologia que la resta de fàbriques de riu, un model totalment dinàmic que pot créixer fàcilment en llargada, la qual cosa augmenta encara més la seva funcionalitat i economia. Aquesta capacitat de créixer es féu evident també a cal Pons, ja que al mur de llevant de la fàbrica es va construir, abans de 1893, una nova nau d'un sol pis i coberta a dues vessants, que en anys posteriors fou de nou ampliada amb un nou pis. A la zona de ponent també es van construir les naus del batà, la de les cardes, els magatzems del cotó i altres dependències per a usos industrials. El conjunt industrial és la part més discreta i poc singular de la colònia.

La colònia obrera

A cal Pons hi ha un dels habitatges obrers plurifamiliars més interessants del conjunt de les colònies de Catalunya i destaca perquè els 96 habitatges, construïts en dues etapes el 1875 i el 1900, formen el llarg carrer d'Orient. Es

tracta d'una construcció austera, monòtona, obra de Francesc Joan Canals, que aplica un mateix esquema: façana amb dues úniques obertures per pis i una galeria amb arcades que dona a migdia, sobre la zona d'hortos i el canal. Cada unitat de 6 pisos té una escala central que distribueix dos pisos per planta. Els habitatges, de 75 m², superaven amb escreix el model de l'habitatge obrer de l'època, anomenat en la literatura del moment *habitaciones para obreros*; a cal Pons els pisos tenien quatre habitacions,

menjador, cuina amb cuina econòmica, rebost i una eixida amb comuna. Sens cap mena de dubte es tracta d'habitatges que segueixen les recomanacions dels metges higienistes, perquè tenen sostres alts, finestres grans i balcó.

Per poder accedir a un pis de la colònia calia que treballessin a la fàbrica un mínim de tres membres de la família, que pagaven en una primera etapa 5 pessetes de lloguer mensual. Posteriorment es va pujar el lloguer, i fins al 1970 els pisos de la planta baixa i del segon pis van passar a pagar 10 pessetes i els del primer pis 11,50. El 1970 es van construir els lavabos i les dutxes a la galeria, i els lloguers es van pujar a 500 i 550 pessetes. Cada família podia llogar també un hort, un tros de camp de secà i un galliner; tots podien disposar sense cost de les fonts de la colònia i fer ús dels safareigs.

L'any 1934 es va instal·lar l'aigua corrent als pisos de la colònia amb un sistema d'aforament; cada família tenia un màxim de 200 litres diaris, la qual cosa obligava a estalviar i continuar utilitzant l'aigua de les fonts i els safareigs. El 1945 es van instal·lar els safareigs a les galeries dels pisos, una millora molt esperada. Fins al 1943 els habitatges rebien la llum proporcionada per la central elèctrica de la fàbrica; cada pis tenia dues bombetes de 10 watts cadascuna, situades als ulls de bou del menjador i del passadís; a partir d'aquesta data es van establir comptadors a cada habitatge.

Els majordoms i els encarregats vivien als habitatges annexos a la fàbrica, en un bloc de tres plantes, i als habitatges del carrer de la Baixada i de la plaça del Sol, on també hi havia el cafè, la botiga, el forn de pa, i la fonda, i pisos que eren ocupats per famílies vinculades als serveis de la colònia (botiguers, personal d'oficina, manyans, etc.). Els jardineros ocupaven l'habitatge de l'edifici de les cavalleries i la planta semisoterrada de la casa del director.

Les primeres famílies que s'instal·laren a cal Pons van fer de reclam per als parents, amics i coneguts, i els van ajudar a trobar feina i pis. Un grup important de treballadors procedia de les cases de pagès de l'entorn i per tant compaginaven la feina a pagès amb la de la fàbrica; les noies podien estar-se tota la setmana a la casa de les noies, regentada per les germanes dominiques. Una part important de les famílies que vivien a cal Pons el 1886 procedien de la muntanya berguedana, especialment de les zones allunyades de l'industrial Llobregat. També era notable el nombre de famílies procedents de les comarques rurals veïnes, ja que el poble de Puig-reig no podia proporcionar els treballadors que

necessitaven, no només cal Pons, sinó totes les colònies que una darrere l'altra i fins a set es van fundar al terme municipal.

A partir de principis del segle xx augmenta el nombre de persones vingudes del Bages industrial i de *l'altre riu*, el nom amb què es coneixia el Ter. Es tractava de gent que ja coneixia el treball tèxtil, amb un ofici après, que buscava millorar en les condicions de treball i de vida canviant de fàbrica i de colònia. Entre 1940 i 1970, cal Pons va acollir famílies procedents d'Andalusia, Extremadura i el Llevant.

Els equipaments culturals

Un dels edificis més importants i singulars de cal Pons és el que es va construir adossat a l'església de Sant Josep el 1887. Destinat a rectoria, convent de les germanes dominiques, escola de nens i nenes, casa de noies treballadores i teatre. El conjunt de les instal·lacions formen una petita plaça rectangular, en forma d'U, presidida per uns imponents cedres, i que porta el nom de Sant Josep, en honor del fundador de la colònia, i que és també el del patró de l'església, Sant Josep. Aquest recinte, que es pot tancar amb un portal, incloïa també una zona d'hortos i uns safareigs per a la comunitat de monges i les noies residents.

Com l'església, la pedra dels murs i el maó de les finestres i portes són elements característics d'una arquitectura que vol ser singularment noble, per unes funcions que els Pons consideraven destacades, les dedicades a l'ensenyament i a la protecció i formació de les noies. La plaça era també el lloc on es ballava sardanes tots els diumenges i on es feia el ball de festa major. La plaça Sant Josep fou durant molts anys el centre cultural i lúdic del jovent de la colònia. En aquesta plaça s'aplegava la gent que anava teatre, que assistia

a les vetllades literàries i musicals, o quan hi havia assajos de la capella de música o dels cors d'en Clavé. També fou el lloc d'esbarjo de les noies residents a la colònia, molt especialment a partir de 1944, quan a cal Pons es va crear l'Escola de la Llar o *Manager*, on es formava les noies de la colònia i dels voltants per ser bones esposes i mares. Els nois rebien una formació específica: classes nocturnes de mecànica, electricitat, filatura i teixit, i es podien examinar a l'Escola del Treball de Barcelona des de començament de segle xx. No coneixem el nom de l'arquitecte que va dissenyar aquest conjunt, probablement el mateix arquitecte que va dissenyar l'església neogòtica; considerem que no és sobrer apuntar que fou Josep Torres Argullol l'arquitecte que va dissenyar l'església perquè hi està completament adossat i les obres van acabar al mateix temps.

Els edificis simbòlics i el jardí

Les dues torres dels propietaris, la del director i l'església són, sens dubte, els edificis més emblemàtics de cal Pons, i juntament amb els jardins, un conjunt que dóna personalitat a la colònia.

Damunt la porta principal de l'església, al lloc del timpà i gravat en el marbre s'hi pot llegir: "IGLESIA DEDICADA ALL PATRIARCA SAN JOSÉ. CONSTRIDA POR JOSÉ PONS ENRICH Y SUS HIJOS IGNACIO Y LIS G, FÉ EMPEZADA EL DIA 26 DE MARZO DE 1886 E INAUGRADA EL DIA 10 DE AGOSTO DE 1887".

Projectada per l'arquitecte Josep Torres Argullol (Sallent 1850?- Montevideo 1919),⁸ a qui els Pons van encarregar que "nos hiciera los planos de una iglesia de estilo gótico con las otras instrucciones le dimos, y después de habernos enseñado su proyecto, que no nos disgustó y haberle hecho alguna observación para que hiciera una

modificación pero no todas las que le encargamos, se empezó su construcción que fué muy aprisa, pues como nuestro señor padre nos decía que no podría verla concluida procuramos poner más peones y albañiles".⁹

L'església fou inaugurada amb la presència del bisbe Joan Benlloch i Vivó, i va reunir un centenar de convidats que arribaren a la colònia amb tren exprés, que també arrossegava un vagó amb la vaixel·la i els queviures necessaris per fer un bon àpat, que va servir el restaurant Martín de Barcelona. *El Bergadan*, en l'edició del 27 d'agost de 1887, explica que les obres van costar 1 milió de rals, és a dir 250.000 pessetes de l'època. Engalanada amb l'altar major envoltat de cinc grans finestrals amb vitralls emplomats i les figures de la Mare de Déu de Montserrat, acompanyada de les de Sant Pere, Sant Heribert, Sant Jaume i Sant Sebastià. Els sis altars laterals, un per a cadascuna de les capelles i advocats a Sant Antoni, Sant Raimon, Sant Fruitós, Santa Agnès i Sant Maurici, patrons de Manresa, al costat de l'Evangeli; i els de Nostra Senyora dels Dolors, Santa Anna i Sant Joaquim amb la seva filla i Santa Llúcia.

L'església és, sens cap mena de dubte, un temple gòtic, amb planta de creu llatina coberta amb volta de creueria i amb sis capelles per banda que actuen de contraforts. Sobre el creuer s'alça un esvelt cimbori ortogonal que s'aguanta sobre trompes; l'absis és poligonal i envoltat per un deambulatori tancat que fa la funció de passadís per accedir a la sagristia i al panteó. Destaquen especialment els vitralls, probablement obra del taller de vitrallers Amigó, que el 1883 estaven treballant en els vitralls de la seu de Manresa, dissenyats pel pintor manresà Francesc Morell i Cornet (Manresa 1846 - 1916), que fou pintor figuratiu i restaurador i que el 1883 havia dissenyat els vitralls de la seu de Manresa, executats pels vitrallers Josep i Joaquim Amigó de Barcelona. Morell va ser el pintor que decorà l'església de cal Pons,¹⁰ i a ell se li atribueix una pietat que no es conserva atès que durant la Guerra Civil tota la decoració de l'església, inclosa el sarcòfag de vidre amb repujats de plata que contenia la imatge i les relíquies de Santa Aurèlia de Niça,¹¹ van desaparèixer en l'incendi provocat el 27 de juliol de 1936.

L'església fou objecte d'un ampli reportatge l'any 1906 a la revista *Arquitectura* y

*Construcción*¹² que reproduceix unes fotografies de l'exterior i de l'interior de l'edifici que acompanyen un text que, al temps que elogia l'obra arquitectònica i l'ús dels materials, en critica la decoració interior, en considerar que la "ocultació de los elementos embadurnándolos ó forrándolos con un exótico revoque, honrado y cortésmente distinguido con las mentirosas apariencias de un despiezo de piedra de cantería. Faltando á la sinceridad y á la verdad arquitectónica (grandes promovedoras de los efectos artísticos), ocultó bajo un ropaje inadecuado la estructura y composición del edificio; y es más de lamentar esta equivocación en cuanto el espectador se da cuenta inmediatamente de la existencia de los verdaderos materiales so la capa que los cubre...", alhora que en destaca els altars, sobretot el major, "...digamos en elogio de quien los costeó, que son de excelente cedro y de crecida mano de obra, y en alabanza de

quien los proyectó, que en su género y estilo ofrecen agradable efecto y correcto dibujo", tot i que no fa referència als autors.

El campanar es va construir més tard; probablement les obres van finalitzar el 1899, data en què fou col·locada la campana. El panteó-capella, on foren enterrats Don Lluís G. Pons, que morí el 8 de gener de 1921 i fou enterrat al panteó el dia 11, i la seva esposa, Anna Roca, que va traspasar el 19 de gener de 1920 i les seves despulles foren traslladades a cal Pons el 18 de setembre de 1926. Prèviament havia calgut obtenir autorització per part de l'ajuntament de Puig-reig i del mateix bisbat. El testament de Lluís G. Pons, redactat l'1 de juny de 1920, dedica un apartat ampli a definir les clàusules relacionades amb l'església i el manteniment del culte: 10.000 pessetes anuals destinades a l'educació de nens i nenes, i sou de tres sacerdots (2.500 ptes. anuals), que faran de mestres i es cuidaran del culte, amb l'obligació de saber música i saber tocar l'orgue i l'harmònim.

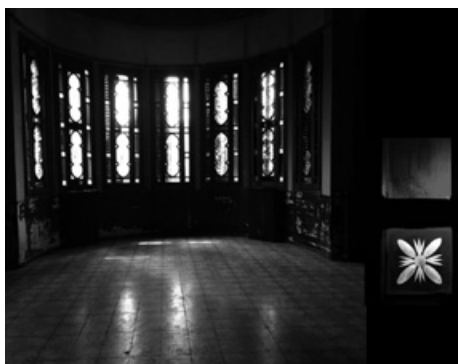
No hem pogut identificar quin arquitecte o arquitectes van dissenyar les torres de cal Pons; construïdes en moments diferents d'aquella etapa brillant que fou la dels orígens, entre 1875 i 1900, podem considerar que foren encarregades a professionals de confiança que ja havien treballat per la família. Les torres es coneixien popularment amb el nom de *torre vella*, *torre nova* i la casa del director o *xalet*; només la data de la façana de la torre nova, 1897, ens dóna la data exacta de la seva inauguració. Les dues torres, situades

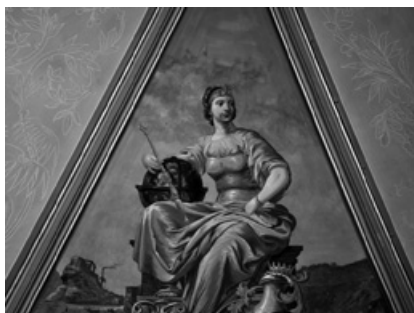
al bell mig del jardí, són exemples d'arquitectura historicista, neomedieval, que utilitza elements decoratius gotitzants i reproduïxen formes dels castells centreeuropeus més que mediterranis. Més auster és el xalet del director, construït entorn el 1900, entre el jardí i el bosquet i que s'acosta ja a les formes més austeres del noucentisme.

La torre vella es va construir al mateix temps que la fàbrica, el primer grup de pisos i amb tota seguretat era ja habitada, sempre de manera temporal, probablement el mateix 1880 quan s'inaugurà la fàbrica o com a molt tard el 1885. Als baixos d'aquest habitatge es va instal·lar la primera capella de la colònia, per a exclusiu dels treballadors i dels Pons, que en aquesta etapa primerenca deurién visitar sovint la colònia, sobretot a partir de 1885, quan el Tramvia o Ferrocarril Económico de Manresa a Berga, del qual eren principals accionistes, ja arribava a Puig-reig.

La casa, d'uns 225 m² habitables repartits entre els dos pisos, constava també de golfes i soterranis. És un edifici de planta quadrada, amb un cos central que sobresurt en planta i alçat. Des del jardí, una doble escalinata permet l'accés per la façana de migdia; a tramuntana, i a nivell de carrer, hi ha una segona porta d'accés. La primera planta consta d'un espai central quadrat, a banda i banda del qual s'instal·là el despatx, la cuina, dos salons i l'escala que porta al primer pis, a més de la tribuna poligonal que dóna al jardí i que amplia l'espai central que fa de saló. Al pis superior hi ha un gran menjador que va de migdia a tramuntana, a banda i banda del qual es distribueixen les habitacions amb bany compartit. Sota teulada hi ha el pis de les criades; al soterrani, els safareigs, magatzems i rebost, i un gran espai central que inicialment ocupava la capella i que un cop inaugurada l'església es destinà a cotxera.

Les parets interiors es van estucar i decorar amb sanefes geomètriques; els sostres també estan decorats amb sanefes geomètriques i amb dibuixos vegetals entrelaçats repujats de guix. Els murs exteriors estan totalment arrebossats i pintats; els únics elements decoratius es redueixen a cornises i marcs de portes i finestres, fets amb maó. Els caps de biga de la barbacana de la teulada són rematats amb formes esfèriques, les quals, combinades amb totxo, formen una sanefa. Tot i que no tenim document que informi sobre qui va projectar aquest edifici, creiem que probablement fou Josep Fontseré

Josep i Mestre (Barcelona 1829-1897), mestre d'obres que ja havia treballat pels Pons en la millora d'altres finques, concretament a Torre Melina, una masia i finca agrícola que Josep Pons i Enrich va adquirir i que va encarregar a Fontserè, el 1875, la conversió de la masia en casa senyorial i la construcció d'un jardí romàntic. El mestre d'obres i jardiner tenia un gran prestigi perquè havia dissenyat, entre altres obres, el parc de la Ciutadella (1870), on es va celebrar l'Exposició Universal de 1888, i el mercat del Born (1873 i 1876).

La casa, de planta rectangular, amb doble escala d'accés i rematada per una balustrada, presentava una sala noble amb una interessant decoració mural, amb medallons que representaven paisatges, frisos, sanefes, fins i tot un medalló central al sostre que representava una al·legoria del comerç i la indústria. El conjunt incloïa uns jardins romàntics de 25.000 m² també dissenyats per Fontserè, amb una probable intervenció posterior de Nicolau M. Rubió i Tudurí. D'aquelles intervencions es poden observar una pèrgola, els bancs de trencadís, un umbracle d'estructura metàl·lica, un gran estany amb una illa central (amb un temple) i l'antic sistema de canalització fet amb peces de ceràmica. Pel que fa a la vegetació, destaquen encara les palmeres i els roures centenaris, com al jardí de cal Pons, del qual parlarem més endavant. La finca incloïa terres on els Pons van plantar ordi per elaborar cervesa i que amb el temps, i de la mà de Josep

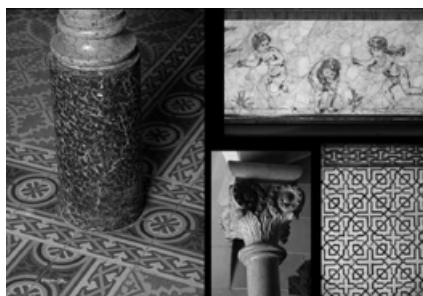
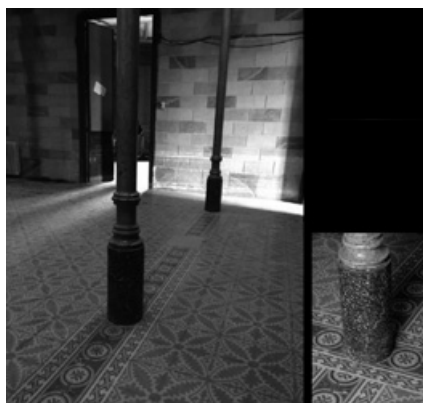
Pons Arola, es va convertir en una extraordinària explotació agropecuària especialitzada en la cria de gallines, pollastres, faisans i tota mena d'aus que omplien cuines selectes de la burgesia catalana i dels grans hotels i restaurants de la Ciutat Comtal, a més de proporcionar ous a botigues de la ciutat.

La torre vella fou la residència d'estiueig dels Pons; del fundador Josep Pons i Enrich, que en va poder gaudir poc temps perquè va morir el 1893, segurament ja vidu, i els seus fills, ja casats: Ignasi Pons Enrich (+ 1896) i Dolors Arola Domènech (+ 1895), i els seus fills Josep, Antoni i Heribert, i Lluís G. Pons y Enrich i la seva esposa Anna Roca Pons, fins que el 1897 s'inaugurà la Torre Nova, que fou ocupada per Don Lluís i *donya* Annita, tot i que

segons informà *La Vanguardia* del 9 d'octubre de 1898, no fou inaugurada oficialment fins al mes d'octubre, quan fou beneïda pel bisbe de Vic, que aleshores era Josep Morgades i Gili (1882-1899), que hi va fer estada.

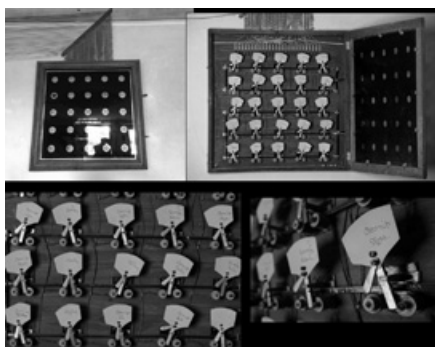
Amb 442 m² distribuïts en dues plantes, golfes i baixos, la Torre Nova és en aquest cas una iniciativa de Lluís G. Pons i la seva esposa, Anna Roca. De planta quadrada, de la qual sobresurten dos cossos poligonals, un a llevant, on hi ha l'entrada principal, amb el rebedor decorat amb pintures al·legòriques als quatre continents, i l'altre a ponent, en forma de tribuna. L'exterior és arrebossat i la decoració es concentra a les portes, finestres i balcons, i consisteix en marcs de pedra recolzats sobre capitells que repeteixen el repertori de la decoració medievalista (gàrgoles, decoració floral i animalista).

A l'interior destaca la decoració personalitzada de cadascuna de les estances en funció del seu ús i la seva funció: el menjador amb una bona mostra de vitralls i pintures amb animals relacionats amb els bons plats que omplien les taules dels Pons: conills, faisans, perdius, ànecs, crustacis i fruites; la sala del te està decorada amb elements de clara referència al Japó que tant de moda es va posar a la Barcelona de final del segle XIX: pagodes, ventalls, nenúfars, paisatges, ocells... I a la sala del piano, situada a la primera planta, les pintures reproduïen les muses que inspiren les arts de l'oratória, el teatre, la dansa i la música, al davant de la gran habitació amb alcova i bany dels propietaris. Destaquen també les golfes, on vivia el servei, separades les criades dels mossos, i on també hi havia la sala de billar; la cuina i el rebost, a la planta baixa, connectada amb el menjador amb un muntacàrregues. Un gran casal que també forma part d'aquesta arquitectura anònima per a la qual la documentació consultada fins a l'actualitat no dóna pistes de qui fou l'autor. Una vegada més apostem per considerar que l'autor de la Torre Nova fou un arquitecte vinculat a la família, i en aquest cas, creiem que es possible que sigui una obra primerenca de

l'arquitecte manresà Alexandre Soler i March (1874 – 1949), tot i que no es titulà fins al 1899, i que entre 1907 -1909 projectà la casa d'Heribert Pons Arola, al número 19-21 de la Rambla Catalunya. No pot ser obra de Torres Argullol perquè aquest arquitecte emigrà a l'Uruguai pels vols de 1890. Tampoc no podem descartar que no fos Enric Sagnier, que va projectar l'any 1906-10, una casa d'estiueig d'Antoni Pons Arola, al 20-22 del carrer Reina Elisenda de Montcada, avui seu de l'Institut Tècnic Eulàlia.

Un dels trets més característics de la colònia Pons és l'existència d'un gran jardí i una zona de bosc que es dissenyà i es construí al mateix temps que la fàbrica i la colònia, i per tant abans de 1900, amb la clara voluntat d'envellir la finca, i transformar-la també formalment, de cal Garrigal a la colònia Pons. Aprofitant el desnivell pronunciat del terreny es va construir un gran mur de pedra que va permetre ampliar considerablement el primer nivell, on es van construir les torres i el jardí, unit per un passeig de plataners amb l'església. Aquesta obra, juntament amb la

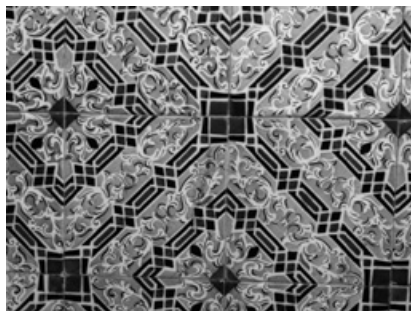
distribució de la vegetació i dels elements decoratius i de confort, evidencien la direcció d'un jardiner que, tal com hem avançat, creiem que és plausible que fos Josep Fontserè. El que és evident és que no fou una obra improvisada i també que no n'hi ha un altre exemple semblant, llevat del cas dels jardins Artigas a la Poble de Lillet, a les comarques del Berguedà i del Bages.

El jardí comença al passeig dels plataners, plantats en dues fileres que arrenquen alineats amb dues imponents alzines, situades davant mateix de la façana de l'església, i que arriben fins a la Torre Vella. Aquí el passeig s'obre en tres ramals que porten a la Torre Nova: és el passeig dels til·lers i dels rosers, amb una alzina espectacular, la dels enamorats, que sempre ha rebut l'admiració per la seva antiguitat i la seva forma singular. En mig dels dos passeigs hi ha una representació de totes les espècies plantades al jardí i al bosc: cedres, til·lers, rosers, palmeres... Bancs de pedra, alguns amb respallers –baranes de ferro, a joc amb les baranes dels balcons i amb les làmpades que il·luminaven l'entrada de la Torre Nova. Molt característics són els blocs de pedra, procedent de la cantera d'on va sortir la pedra de la fàbrica i de l'església i el convent, que col·locats verticalment delimiten parterres i apunten terraplens.

De la Torre Nova fins a l'hivernacle hi havia el passeig de les moreres, avui totalment

perdudes; davant les cavalleries, un pas estret i ombrívol de til·lers i troanes formava l'anomenat *camí del cel*, també perdut. Des del xalet fins a la Torre Nova es va plantar una doble filera de castanyers d'Índies. A la plaça de Sant Josep s'aixequen, altívols, dos excepcionals cedres, i palmeres datileres, igualment que al jardí privat de la Torre Nova. El seus fruits, escampats per la mainada, han fet sortir arreu del jardí aquesta espècie vegetal.

El *bosquet*, anomenat així per la gent de la colònia i de Puig-reig, era format totalment per cedres, que es van plantar també a la façana nord de l'església. Tot aquest imponent conjunt de vegetació era cuidat per tres jardiners fins als anys setanta del segle xx, i regat contínuament gràcies a dotze dipòsits d'aigua que contenien de 30.000 a 50.000 litres; l'aigua era bombada des del riu i distribuïda per tot el jardí a partir de canalitzacions. Es va plantar una doble filera d'acàcies a banda i banda del camí que puja de la fàbrica a l'església. Una filera de plataners resseguia el camí que anava des de cal Biel fins als pisos de la colònia. Al peu del riu, des de la resclosa i seguint el canal, s'hi van plantar oms i pollancre. Al costat del portal de cal Biel i dels camps de secà es va conservar un magnífic bosc d'alzines i roures, que també es trobaven escampats dins el jardí i el bosquet, i a la zona de desnivell entre aquest i la fàbrica. Totes les espècies plantades, llevat de les alzines i els roures, són arbres de jardí, molt apreciats pel seu creixement ràpid i les seves ombres.

NOTES

- 1- VILADÉS LLORENS, R.; SERRA ROTÉS, R. *La colònia Pons de Puig-reig (1875- 1987)*. Àmbit de Recerques del Berguedà, col·lecció Els Llibres de l'Àmbit, núm. 1, Berga, 1987.
- VILADÉS LLORENS, R.; SERRA ROTÉS, R. "La colònia Pons (Puig-reig)". *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2005, núm. 86, p. 56-60.
- 2- FERRER ALÓS, LL. "Familia e industrializació en Catalunya: la trayectoria de los Pons y Enrich de Manresa". *Historia social*, núm. 53, 2005, pàg. 3-30.
- 3- FERRER ALÓS, LL. "Josep Pons i Enrich". *Dovella* 15, 1985, p. 31-34.
- 4- SERRA ROTÉS, R. "L'amo de cal Pons, el Banc de Tortosa, l'arròs, l'illa de Buda i el vapor 'Anita'". *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2011, núm. 107 , p. 17-21.
- 5- MONTANER, J. M. *L'ofici de l'arquitectura. El saber arquitectònic dels mestres d'obres a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871)*. Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona 1983. Joan Francesc Canals Parera va presentar el 1867 el seu projecte de final d'estudis amb el títol *Proyecto de las pocilgas necesarias para na piara de 300 cerdos, que hay 100 hembras para cría y 100 para el mercado*. SERRA, R. "Les colònies industrials de Puig-reig (Berguedà)", *I Jornades d'Arqueologia Industrial*. L'Hospitalet del Llobregat 1991, p. 283-293.
- 6- L'agrimensor o *pèrit taxador de terres* eren els tècnics encarregats de fer amidaments, taxació de terrenys, treballs de fitació, intervenció com a pèrits en les disputes judicials sobre la propietat, molts cops generades per l'entrada en el mercat dels béns desamortitzats, i la conflictivitat generada per les expropiacions de terres a causa de la construcció dels ferrocarrils i carreteres, van afegir noves oportunitats de feina per a aquest col·lectiu professional. El seu paper també va ser rellevant en la formació de l'estadística territorial de caràcter fiscal, especialment la

contribució territorial, que era un impost de quota, la gestió del qual es recolzava en dos agents principals: els ajuntaments i les administracions provincials d'Hisenda. "Els ajuntaments tenien la responsabilitat d'esbrinar la riquesa imposable dels contribuents i efectuar el repartiment de les quotes individuals. Les administracions provincials d'Hisenda, per la seva part, s'encarregaven de la derrama de l'impost entre els municipis, i assumien plena competència sobre les tasques d'inspecció fiscal." MONTANER, C.; NADAL, F.; URTEAGA, I. "Cartografia i agrimensura a Catalunya i Balears al segle XIX: un balanç". *Cartografia i agrimensura a Catalunya i Balears al segle XIX*. Institut Cartogràfic de Catalunya, octubre 2011, p. 15-29.

7- *Boletín General de Ventas de Bienes Nacionales. Suplemento Especial La Gaceta*, núm. 80, de 29 de març de 1871, p. 6.

8- Torres Argullol estudià arquitectura a l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, on es graduà el 1875. Projectà les esglésies de la Mare de Déu de Valldaura de Manresa (1877), en col·laboració amb Antoni Calvet; la de la colònia Ponç de Puig-reig i el nou temple parroquial de Sallent, les obres del qual s'iniciaren pels volts de 1885, d'estil neogòtic. D'un estil més modern, cal esmentar les oficines del diari *Noticiero Universal*. Fou president de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya (1895) i vicepresident de l'Ateneu Barcelonès. Pels volts del 1890 emigrà a Amèrica i s'establí a l'Uruguai, a Montevideo, on exercí la professió fins la seva mort. És autor d'una *Monografía de la iglesia de Ntra. Sra. de la Aurora —Seo de Manresa—* (1899).

9- Arxiu Històric de Manresa. Dossier Cal Pons, Secció Biografies.

10- PUIG VILA, P. "Francesc Morell i Cornet, pintor manresà". *Dovella*, núm. 10. Manresa, 1983. pàg. 5-10. RIBERA GASSOL R.: "Francesc Morell. Tres aportacions a la seva obra pictòrica religiosa". *Dovella*, núm. 103, Manresa 2010, p. 35-40.

11- Les relíquies de Santa Aurèlia i el sarcòfag amb la imatge de la santa van arribar procedents de Roma a l'església de cal Pons el 31 de maig de 1905 amb el bisbe Benlloch i foren col·locades a l'altar major.

12- Año X, Madrid-Barcelona, núm. 167, junio 1906, p. 167-175.